Astfel, în „Index Zolkieviensis" găsim următoarea informație: *„Ioanu Mironu Barnovschi vodă dăruiește casa sa proprie dimpreună cu o pivniță de peatră din Suceava me.ropoliei de acolo ad s-tum Georgium, unde sîntu depuse moaștele s. Ioanu celui Nou și încuviințează să vîndă în numita casă vinu, răc.iu ș.a.m.d. fără a fi supusu la decimă, însă în scopu de-a înlesni procurarea luminatului pe lîngă sântele moaște; dato Iași, 7135, april 20"*[2].

Aflăm deci, că Miron Barnovschi avea o reședință la Suceava pe care o dăruia în 1627 mănăstirii Sf. Gheorghe din acel oraș. Dania voievodului pentru biserica mitropoliei sucevene ar putea contribui și la datarea paraclisului ctitorit de Anastasie Crimca în vecinătatea aceluiași monument, paraclis a cărui pisanie precizează că a fost înălțat *„în zilele blagovostivului Domn Miron Barnovschi"*[3]. Într-adevăr, între cele două acte de devoțiune pare a exista o consonanță, motivată, poate, la timpul respectiv, de interesul pe care atît domnul cît și mitropolitul Moldovei l-au avut pentru vechiul lăcaș de cult sucevean.

Dar existența la Suceava a casei lui Miron Barnovschi se conjugă și cu alte elemente care vin să pună în lumină și să nuanțeze legăturile pe care voievodul le-a avut cu orașul Suceava. Astfel, în 1784 un grup de cetățeni suceveni, răspunzînd unui chestionar austriac, arată că în localitate se găsesc mai multe biserici, între care una cu numele de *Barnowscy*[4].

Nici un alt document nu mai amintește despre faptul că în Suceava ar fi existat o biserică ctitorită de Miron Barnovschi, care să-i poarte numele, dar există un puternic temei pentru a da crezare știrii de mai sus.

Încă în 1903, Eugen Kozak relata că în apropiere de hotarul Langer din Suceava, în punctul numit „pivnița de vară" (Sommerscher Keller) a fost găsită o piatră de mormînt tăiată și refolosită ca uscior. Pe această piatră se mai putea descifra inscripția: „... мѕ гспд (и) ү нашемү їѡ мирон барновск (е?) воивода ... | м ... | ... . лісъ и пръставїсъ в лто ..."[5] adică *„domnul nostru Io Miron Barnovschi voievod ... și s-a pristăvit în anul..."* Kozak presupunea că după uciderea lui Miron Barnovschi la Constantinopol, în 1633, boierii i-au adus trupul și l-au înmormîntat într-un cimitir din Suceava. Dezafectarea cimitirului și refolosirea pietrei funerare ca toc de ușă s-ar fi întîmplat după părerea sa, în secolul al XIX-lea[6].

Coroborînd cele două știri, credem că se pot trage următoarele concluzii: a existat o ctitorie a lui Miron Barnovschi în Suceava, situată probabil în vecinătatea caselor sale; în această biserică a fost înmormîntat trupul nefericitului voievod, după năpraznica sa moarte întîmplată la Constantinopol din ordinul sultanului Murat. Rămășițele domnești nu puteau fi înhumate într-un cimitir, cum presupunea Kozak, ci neapărat într-una din ctitoriile sale, potrivit tradiției. De ce la Suceava și nu în noua cetate de scaun de la Iași, unde se află o importantă ctitorie a domnului, biserica sfînta Maria-Barnovschi? Poate din același motiv de taină protectoare pentru care, cîteva decenii mai tîrziu, piatra de mormînt a lui Constantin Brîncoveanu avea să rămînă fără nici o inscripție. În capitala țării, iscoadele turcești mai ușor ar fi putut afla despre cinstirea postumă dată celui răpit vieții prin sîngeroasa hotărîre a Porții otomane.

Locul ctitoriei sucevene a lui Miron Barnovschi ne este, deocamdată, necunoscut. Rămîne dincolo de orice îndoială că o asemenea ctitorie a existat, ea sporind numărul — și așa destul de mare — al lăcașurilor de cult ridicate de harnicul voievod. Alături de cetatea Dragomirnei, de casele și de biserica de la Toporăuți, casele și biserica din Suceava definesc cu mai multă claritate atașamentul pe care, îl știm bine, Miron Barnovschi l-a avut pentru Țara de Sus a Moldovei.

[2] *Index Zolkieviensis*, doc. 30, publicat de Gh. Popovici, în „Candela", III, noiembrie 1884, p. 687.

[3] G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 90—91.

[4] Rudolf Gassauer, *Contribuții la istoria Sucevei și a împrejurimei*, în „Anuarul liceului ort. Ștefan cel Mare în Suceava"; Suceava, 1927, p. 27. Documentul citat de autor este „Commissions Protokoll über die sämtlichen Privat-besitzungen in der landesfürstlichen Stadt Sutschava", document aflat în arhiva tribunalului din localitate.

[5] Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, *Steininschriften*, Viena, 1903, p. 153. Piatra se află acum în muzeul orașului.

[6] E. Kozak, *loc. cit.*, nota 1.

Grigorescu inedit

MIHAI APOSTOL

Într-un articol publicat în 1957[1], Barbu Brezianu socotea de datoria sa să prezinte mărturii în legătură cu *„cea dn urmă biserică pictată de Grigorescu"*, pentru că *„nici unul din biografii „zugravului" n-au menționat"* pînă la acea dată decorația murală a bisericii din Puchenii Mari, jud. Prahova. Elementele folosite în articolul său au fost de natură să elucideze paternitatea picturii *„sfioasei bisericuțe din Pucheni"* și să sancționeze *„sacrilegiul plastic"* al restauratorilor.

Cu Puchenii, zestrea lăsată Prahovei de Nicolae Grigorescu se îmbogățește cu o „nouă" pictură murală care se adăuga celor cunoscute, de la Băicoi (unde debutase alături de zugravul Nițâ Pîrîianu, în 1853, la biserica de pe moșia Cleopatrei Trubețkoi, născută Ghica) și Zamfira (unde fusese ajutat de Nae Pantelimonescu). Atracția acestei Prahove bogate și primitoare va fi vădită. Prin 1891 se va instala definitiv pe aceste meleaguri unde se va stinge, în același an cu un alt titan al culturii românești, B. P. Hasdeu — magul de la Cîmpina.

Băicoiul, Zamfira și Puchenii, la care se adaugă Cîmpina cu muzeul memorial organizat în casa sa constituie tezaurul grigorescian al Prahovei. În prezent vine să i se adauge o nouă podoabă, pînă azi necunoscută cercetătorilor. Este vorba de biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Mărginenii de Jos, comuna Filipeștii de Tîrg, considerată monument de arhitectură.

Situată în zona precolinară de la nord-vest de Ploiești, monumentul adus în discuție — o modestă bisericuță sătească din veacul trecut (plan treflat, abside poligonale la exterior, semicirculare la interior, pridvor cu geamlîc etc.) — pălea în fața celorlalte obiective istorice din comună: ruinele palatului Cantacuzino (construcție monumentală, ridicată de postelnicul Constantin Cantacuzino între 1633—1653 și pomenită de Paul din Alep în însemnările sale de călătorie), conacul Filipescu (monument al secolului al XVIII-lea, ridicat pe o așezare mai veche de către urmașii lui Dumitrașcu Filipescu stolnicul), poșta veche (ridicată pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pe vechiul „drum al domniei"), crucea din vremea lui Matei Basarab și ruinele casei Cantacuzinilor (care după tradiție ar fi fost conacul lui Preda Buzescu, primit în dar de la Mihai Viteazul)[2].

Ctitorie a aceluiași *„Nicolae biv căpitan za Dorobanț"* din Pucheni (care ar fi cumpărat moșia și conacul din Mărginenii de Jos de la Radu Greceanu, căruia îi fuseseră vîndute între timp), construcția a fost terminată în 1855 iunie 15 (deci înaintea celei din Pucheni), după cum se arată în pisanie. În același an, Nicolae Niculescu Dorobanțu, ctitorul celor două bisericuțe de sat, încetează din viață.

Așa cum Iorgu Niculescu continuă și termină ctitoria tatălui la Pucheni, pictarea ctitoriei din Mărginenii de Jos revine celuilalt fiu Dimitrie Niculescu (mort în 1863), care, îndemnat de mama sa Smaranda, s-a achitat de această obligație familială.

Faptul acesta ne-a determinat să-i alăturăm și alte argumente, care împreună să întărească supoziția noastră după care această bisericuță a fost și ea pictată de Nicolae Grigorescu.

Pornind de la identitatea ctitorilor și a arhitecturii, am căutat să facem o comparație între pictura celor două ctitorii și am încercat o paralelă și cu pictura de la Agapia (1858—1860), după cum se știe contemporană cu Puchenii. Asemănarea ne-a izbit. Un *Crist pe Golgota*, înainte de răstignire, aflat azi la biserica Sf. Ioan Botezătorul din Vaslui[3] (fig. 1) și provenind tot de la Agapia

[1] Barbu Brezianu, *Cea din urmă biserică pictată de Grigorescu*, „Studii și cercetări de istoria artei", an. IV, nr. 1—2/1957, p. 255—276.

[2] Mihai Apostol și Mihail Vulpescu, *Muzee și monumente prahovene*, Ploiești, 1971, p. 126—128.

[3] Octavian Mărculescu, *Un tablou necunoscut al pictorului Nicolae Grigorescu*, „Biserica ortodoxă română", an. LXXXI (1963), nr. 9—10, p. 1005—1008.

Fig. 1. *Crist pe Golgota*, varianta de la Mărginenii de Jos.

Fig. 2. *Crist pe Golgota*, varianta de la Agapia.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Icoana *Sf. Dumitru şi Sf. Nicolae* de la Mărginenii de Jos.

(fig. 2) ne-a uimit prin identitatea cu panoul mural (fig. 3) de pe peretele de nord al bisericii din Mărginenii de Jos (La Pucheni el este mult simplificat, dar în esenţă rămîne acelaşi). Uşile împărăteşti cu figura juvenilă a îngerului sau figura sfătoasă a unui unchieş ca Sf. Nicolae (fig. 3), medalioanele celor 12 apostoli şi scena Cinei de taină, trădează trăsăturile penelului grigorescian.

Portretul spiritualizat şi în acelaşi timp uman al Sf. mucenic Mina (fig. 4) din absida nordică sau chiar chipul adolescentin al Sf. Dimitrie (fig. 3), care ne aminteşte de însuşi tînărul „zugrav", ne duce cu gîndul la afirmaţia lui Vlahuţă în legătură cu modelele vii pe care pictorul le folosea în zugrăvirea chipurilor de sfinţi: *„Sfinţii lui Grigorescu sînt vii, omeneşte vii, şi destul de sfinţi prin expresia de bunătate, de îndurare şi de evlavie pe care pictorul a ştiut să le-o dea, fără să-i desfigureze, fără să-i bizantinizeze prea mult, înţelegînd instinctiv că un sentiment ceresc nu poate fi decît a înfrumuseţa o figură omenească. De altfel, încă de pe atunci* (e vorba tocmai de epoca Agapiei — n. n.) *el nu lucra decît avînd înaintea lui un model viu, care să-i dea figura şi atitudinea cerută"*[4]. Desigur că şi aici la Mărginenii de Jos, Grigorescu a luat modele din sat pe care le-a imortalizat sub chipul unor sfinţi.

Biserica a suferit reparaţii exterioare în 1935 şi apoi unele remedieri ale avariilor provocate de cutremurul din 1940. Dintr-o neglijenţă de neiertat, în 1954, un incendiu îi mistuie acoperişul, afumînd şi deteriorînd pictura. Tîmpla şi icoanele sînt însă salvate de locuitori. Neglijenţa persistă însă şi azi. Deşi parohia a fost sesizată de Comitetul de cultură şi educaţie socialistă al judeţului Prahova asupra valorii picturilor şi a necesităţii restaurării lor cu mare grijă, o sumedenie de scînduri se reazemă direct de portretele ctitorilor, iar vandalismul cu care s-a procedat, la introducerea luminii electrice, cînd au fost deteriorate porţiuni de pictură pentru a îngropa firul, denotă lipsa de responsabilitate a celor care au condus sau au urmărit lucrările.

În sprijinul tezei noastre asupra paternităţii picturii murale a bisericii din Mărginenii de Jos vine şi declaraţia preotului Popescu din localitate, care afirmă că fostul paroh din Pucheni, Grigore Moisescu, i-ar fi mărturisit că Ana, soţia lui Iorgu Niculescu (recăsătorită cu Theodor Aman), i-a confirmat pe vremuri acest lucru.

Rămîne însă o întrebare: cînd a fost pictată biserica din Mărginenii de Jos? Înaintea celei de la Pucheni, în acelaşi timp cu aceasta, sau ea este *„cea din urmă biserică pictată de Grigorescu"*? Rămîne ca cercetări ulterioare să-şi spună cuvîntul.

Un Grigorescu necunoscut pînă astăzi vine să îmbogăţească tezaurul lăsat de pictor în această Prahovă în care a poposit adesea şi în care se aşezase definitiv la bătrîneţe. Descoperirea unei lucrări de Grigorescu inedite, în Prahova, nealterată de alte intervenţii (ca în cazul Puchenilor), la Mărginenii de Jos întregeşte imaginea conturată deja a operei de muralist a marelui pictor.

Fig. 4. *Sf. Mucenic Mina* de la Mărginenii de Jos.

Notă asupra misiunii efectuate în România între 13—20 iulie 1973

ÎNTOCMIT DE PAOLO MORA, restaurator şef, LAURA SBORDONI MORA, prim-restaurator LA ISTITUTO CENTRALE DEL RESTAURO, PAUL PHILIPPOT, director, CENTRUL INTERNAŢIONAL PENTRU CONSERVARE, ROMA

1. Picturile murale de la biserica fostei mănăstiri Humor.

Fixarea tencuielii

Formula pusă la punct pentru fixarea tencuielii poate fi considerată pe deplin satisfăcătoare; fixarea tencuielii nu pune deci probleme de metodă şi poate fi asigurată, pretutindeni unde apare, de echipa de specialişti români.

Exfolierea peliculei de culoare în pridvor

Exfolierea peliculei de culoare în pridvor pune o problemă delicată de fixare. Sugerăm să se procedeze în modul următor:

— să se înmoaie stratul pictural desprins cu un amestec de apă şi alcool cu scopul de a pregăti pătrunderea fixatorului;

— fixarea cu Primal diluat cu apă, cu ajutorul unei pensule;

— asigurarea aderenţei peliculei de culoare prin presarea cu o spatulă metalică udată. Această operaţie este foarte delicată pentru că trebuie evitată deplasarea bucăţelelor de pictură desprinse. De aceea, este esenţial ca spatula să fie udată înainte de a fi aplicată.

Încercarea de a fixa pelicula de culoare pe pereţii de nord şi sud

Aici este important de-a face o încercare de fixare, cu grijă documentată, pe o bandă largă de 1 m întinsă pe toată înălţimea zidului, cu scopul de a prezenta diferite grade de expunere la intemperii. Banda trebuie să fie foarte net delimitată pentru a permite comparaţia între suprafaţa tratată şi cea netratată. Se va avea în vedere ca delimitarea să taie zone de aceeaşi culoare pentru a favoriza comparaţia.

Încercarea de fixare ar trebui făcută cu Paraloid B 72 în soluţie de 4%.

Ar fi interesant, de asemenea, de-a face pe pereţii de nord şi sud două teste adiacente, pe cîte o suprafaţă de 50×50 cm, una cu Paraloid, cealaltă cu caseină, pentru a compara efectele celor două produse. Operaţia ar trebui făcută înainte de începerea iernii pentru a putea dispune de un an întreg pentru test.

Curăţirea

Lucrările de curăţire executate de specialiştii români în camera mormintelor şi în pronaos au fost conduse cu multă prudenţă şi pictura prezintă o unitate perfectă din punct de vedere estetic. Precauţia luată pentru a păstra o marjă de rezervă — permiţînd de a împinge curăţirea mai departe decît e necesar — este foarte importantă pentru a putea asigura unitatea prezentării picturii în ansamblul bisericii. În consecinţă, trebuie avute în vedere anume corecţii de curăţire care vor fi necesare în momentul în care va fi redată ansamblului bisericii luminozitatea sa normală, foarte diferită de condiţiile în care trebuie să lucreze restauratorii, care, pe de altă parte, nu văd niciodată, în timpul lucrului, decît zona asupra căreia operează. În acelaşi timp, trebuie remarcat deja că lucrul a fost executat cu o mare regularitate.

Pentru a evita atît cît este posibil riscurile abraziunii, sugerăm a se curăţa cu apă peste tot unde culoarea suportă, excluzînd mai ales roşurile şi galbenurile foarte sensibile. Curăţirea cu apă lasă, mai mult decît guma, o „anvelopă" subţire de patină pe pictură.

2. Lupta împotriva umidităţii

Generalităţi

Lupta împotriva umidităţii ca principală cauză a alterărilor trebuie să aibă prioritate.

La mai multe monumente ar fi bine să fie îndepărtate adaosurile de ciment din soclul zidurilor ca şi trotuarele de piatră amenajate în jurul clădirilor, care contribuie la menţinerea în sol a unei umidităţi care tinde să pătrundă în ziduri prin capilaritate.

În aceleaşi locuri ar trebui studiată posibilitatea de a instala un sistem de drenaj care să ţină cont de dificultăţile cauzate de zăpadă şi ploaie, care nu pot în nici un caz să fie lăsate să se adune în rigolă. Este vorba aici de activitatea unui specialist.

Tismana

Aceste observaţii se aplică mai cu seamă în cazul particular al bisericii mănăstirii Tismana, unde, de altfel, vor trebui refăcute tencuielile zidurilor pentru a proteja piatra de urmările eflorescenţelor sărurilor în timpul secării apei de capilaritate. Aspectul pe care îl va avea tencuiala va trebui să se bazeze pe un studiu atent al vechilor tencuieli, cu diferenţele din punctul de vedere al culorii, texturii, grosimii şi compoziţiei. O parte din tencuiala originară, acoperită de pictură, se păstrează deasupra uşii de intrare. Evident, va

[4] Alexandru Vlahuţă, *Pictorul Nicolae Grigorescu*, Ed. tineretului, Bucureşti, *1969*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro